

INHOUD

- 7** VOORWOORD
TACO DIBBITS
- 8** GEZICHTEN VAN DE REVOLUTIE
PERSOONLIJKE GETUIGENISSEN EN COLLECTIEVE ERVARINGEN
HARM STEVENS
- 18** DE GEEST VAN DE REVOLUSIE
PERSPECTIEVEN OP DE INDONESISCHE ONAFHANKELIJKHEID
REMCO RABEN
- 50** PROKLAMASI
DE ONAFHANKELIJKHEID VASTGELEGD
YUDHI SOERJOATMODJO
- 76** FREEDOM THE GLORY OF ANY NATION
REVOLUTIE OP STRAAT EN OP PAPIER
HARM STEVENS, BONNIE TRIYANA
- 98** HET SEIN TOT OPSTAND
DREIGING EN GEWELD IN HET BEGIN VAN DE REVOLUTIE
HARM STEVENS, MARION ANKER
- 120** PROPAGANDA VOOR DE REPUBLIEK
AAN HET FRONT VAN DE INFORMATIEOORLOG
AMIR SIDHARTA, HARM STEVENS
- 140** MENSEN IN DE FUIK
DE NEDERLANDSE JACHT OP INLICHTINGEN
HARM STEVENS, BONNIE TRIYANA
- 166** DIPLOMASI EN AGRESIE
HET ONZEKERE PAD VAN ONDERHANDELING EN STRJD
MARION ANKER, ANNE-LOT HOEK, AMIR SIDHARTA,
HARM STEVENS, BONNIE TRIYANA
- 200** KAMERADEN VAN DE REVOLUTIE
KUNSTENAARS EN DE INDONESISCHE REVOLUTIE
AMINUDIN T.H. SIREGAR, AMIR SIDHARTA, HARM STEVENS
- 230** VIERMAAL 365 DAGEN
SUKARNO'S TERUGKEER IN JAKARTA VASTGELEGD
YUDHI SOERJOATMODJO
- 250** NOTEN
- 259** LIJST VAN AFBEELDINGEN
- 266** KAART
- 268** REGISTER

VOORWOORD

Op 17 augustus 1945 riep Indonesië zich, na meer dan drie eeuwen van koloniale overheersing, uit tot een vrije natie. Het was het begin van een revolutie, een strijd voor onafhankelijkheid die vierenhalf jaar zou duren en het lot van het land en zijn inwoners zou bepalen. In de tentoonstelling in het Rijksmuseum en dit boek staan mensen in de *revolusi* centraal: strijders, kunstenaars, diplomaten, kinderen, politici, journalisten en anderen. Aan de hand van hun ervaringen, ooggetuigenverslagen en objecten wordt de geschiedenis van de onafhankelijkheidsstrijd verteld. Indonesië was na de Tweede Wereldoorlog een van de voorlopers op het pad van onafhankelijkheid. In de twee decennia erna zouden vele landen volgen. Daarmee neemt Indonesië een belangrijke rol in de geschiedenis van de twintigste eeuw.

Een team van Indonesische en Nederlandse onderzoekers heeft sinds 2019 in Indonesië en Nederland intensief samengewerkt aan dit project. Onderzoek en tentoonstellingen in Nederland zijn vaak gericht op de rol van Nederland in deze periode en de gevolgen alhier, maar met deze tentoonstelling willen we juist een internationaal perspectief bieden. Historische studie, de speurtocht naar verhalen die niet eerder zijn verteld, en naar bronnen die niet eerder zijn getoond, zijn daarvoor het uitgangspunt. Daarbij horen discussies en gedachtewisselingen met mensen binnen het museum, maar vooral ook daarbuiten. Door het oor te luisteren te leggen buiten de muren van het Rijksmuseum – het voeren van gesprekken met nazaten van de mensen die de Indonesische revolutie meemaakten, met historici en onderzoekers in Nederland en Indonesië – komen de verschillende gezichtspunten samen. We zijn ons ervan bewust dat de ooggetuigen in de tentoonstelling en dit boek niet kunnen staan voor alle levens van toen, maar hopen dat *Revolusi!* een aanzet zal vormen tot het verrijken van de landelijke blik op het verleden met meer persoonlijke ervaringen. Daarbij horen ook de verhalen van mensen die eerder binnen de nationale geschiedenissen van Nederland en Indonesië onvoldoende aandacht kregen, een stilte die door velen tot op de dag van vandaag als pijnlijk ervaren wordt.

Wij danken alle instellingen en particulieren, in Indonesië en in Nederland, die met het in bruikleen geven van hun objecten, het vertellen van hun verhalen en het leveren van beeldmateriaal hebben bijgedragen aan de tentoonstelling en dit boek. Ook dankt het Rijksmuseum alle begunstigers voor hun bijdrage. De aanstellingen van de Indonesische conservatoren Amir Sidharta en Bonnie Triyana worden mogelijk gemaakt door het Johan Huizinga Fonds/Rijksmuseum Fonds. De programmering bij de tentoonstelling, met ruimte voor dialoog, wordt mede mogelijk gemaakt door vfonds en DutchCulture.

Revolusi! is geen eindstation. In de toekomst bouwen wij graag voort op de goede (inter)nationale werkrelaties die gedurende dit project zijn ontstaan. Het Rijksmuseum ambiëert bij te dragen aan een bredere geschiedenis van Nederland, aan wederzijds begrip en verbinding tussen de vele groeperingen in de Nederlandse samenleving op wie de Indonesische revolutie een sterke en blijvende invloed heeft gehad, zoals onder meer de Indische Nederlanders, de Chinese gemeenschap met wortels in Indonesië, de Papua- en de Molukse gemeenschap.

GEZICHTEN VAN DE REVOLUTIE

**PERSOONLIJKE GETUIGENISSEN
EN COLLECTIEVE ERVARINGEN**

HARM STEVENS

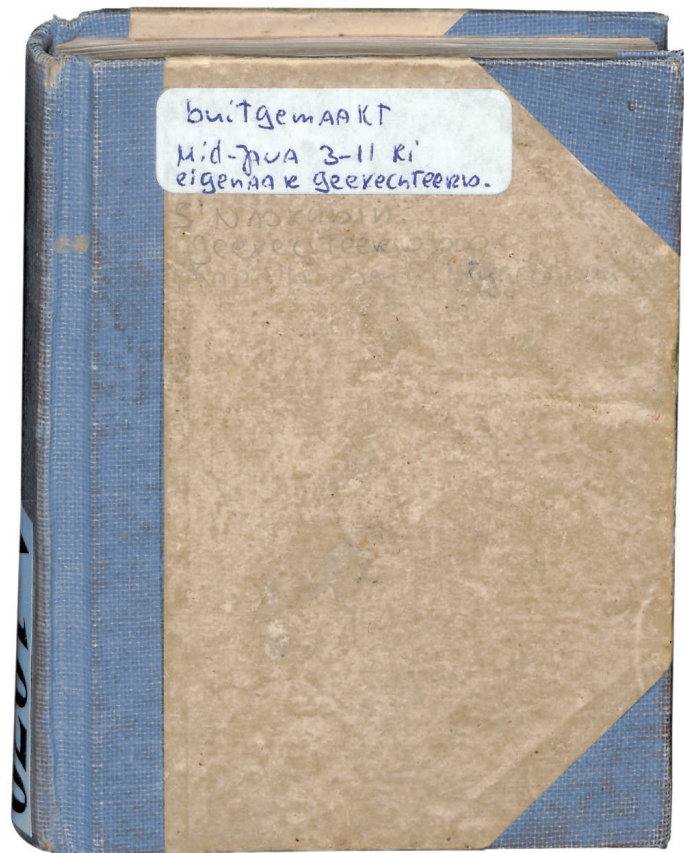
REVOLUSI!

Wie kennis wil maken met de gezichten van de Indonesische revolutie (1945–1949) doet er goed aan dit zakformaat fotoboekje, in beslag genomen tijdens de revolutie, open te slaan en voorzichtig door te bladeren [1]. Op de derde bladzijde kijkt de oorspronkelijke eigenaar van dit vriendenboekje je vanuit zijn ooghoeken aan. ‘S. Nasrudin (Sutarso)’ staat onder het fotootje in potlood genoteerd [2]. Nasrudin maakte deel uit van de Siliwangi Divisie van de Tentara Nasional Indonesia (TNI, Indonesisch Nationaal Leger), dat in de jaren 1945–1949 voor een onafhankelijk Indonesië vocht. Dit valt te lezen in de geschreven tekst op de eerste pagina’s. Verderop in het boekje trekken Nasrudins kameraden aan het oog voorbij: jonge mannen die trots poseren in een fotostudio ergens op Java, alleen en in groepsverband [3]. Op een andere foto staan drie vrouwen achter twee jochies op een stoel, twee van hen dragen een *selendang* (hoofdbedekking) [4]. Zouden zij familie van Nasrudin zijn? Twee pagina’s verder staat aan de voeten van soldaten in een groepsportret een bordje met (in het Indonesisch) de tekst: ‘Ter ere van de hari raya feestdag [islamitisch Suikerfeest] zijn we op 26-8-48 samen in onze strijd voor het vaderland’ [5].¹

Minder dan twee maanden na deze feestdag maakte Nasrudin elders in het boekje een notitie. Het zou de laatste zijn. De aantekening ging over het neerslaan van een communistische opstand in de Oost-Javaanse stad Madiun door Sukarno-getrouwe troepen in september 1948. Nasrudin haalde daarbij, vermoedelijk instemmend, een krant aan waarin de communisten in Madiun als collaborateurs van de Nederlanders werden bestempeld: ‘Sadar-krant van 9 oktober 1948: Indonesiërs die met de Nederlanders samenwerken: 1: Muso. 2: Amir c.s. die samenwerkt met van Muk [Mook]. 3: Djokosajano. 4: Setyadit Sugundo. 5: Wikana.’² De aantekening is gedateerd: 20 oktober 1948. Niet lang hierna is Sutarso Nasrudin waarschijnlijk gevangengenomen door Nederlandse militairen, ergens op Midden-Java.

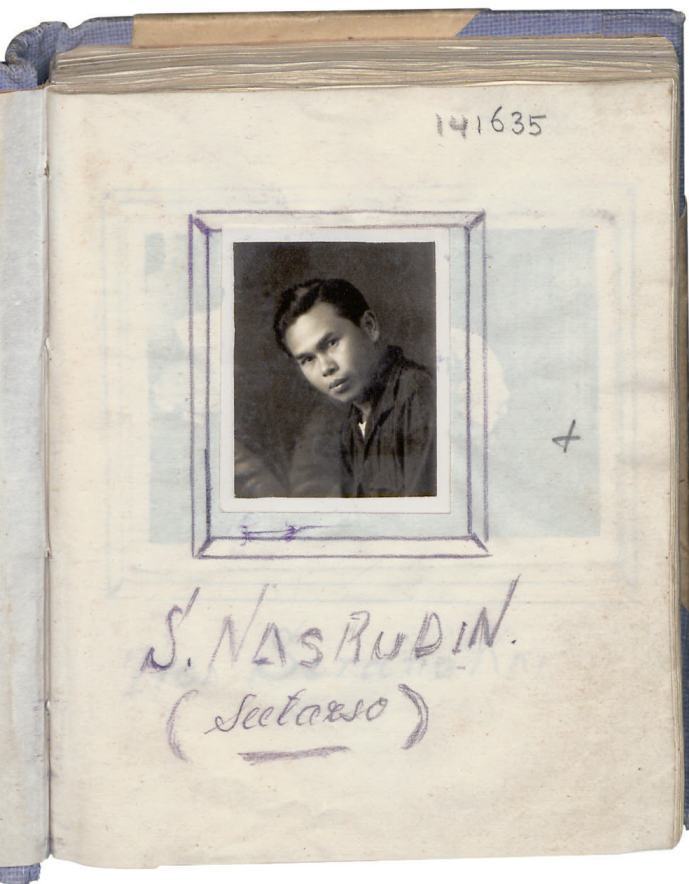
Op dat moment werd dit zeer persoonlijke zakboekje een inlichtingenbron. Het geconfisqueerde album kwam met Nasrudins arrestatie hoogstwaarschijnlijk in handen van een aan het Nederlandse leger verbonden inlichtingeneenheid. Nasrudin lijkt zich bewust te zijn geweest van het gevaar dat het boekje en de identiteit van zijn vrienden in handen van de vijand zouden kunnen vallen, want op een van de laatste bladzijden staat ‘Pembakaran’ (verbranding) geschreven. Waarschijnlijk was dit een instructie voor familie en vrienden om het boekje te vernietigen als het in vijandelijke handen zou dreigen te vallen.³ De medewerkers van de inlichtingendienst hebben op verschillende bladzijden van het boekje hun sporen achtergelaten: hier en daar een paar woorden in het Nederlands of een toevoeging van een naam en soms een onheilspellend vraagteken bij een portret van een van Nasrudins vrienden [6]. Of dit minutieuze inlichtingenwerk geleid heeft tot het oppakken van de in het boekje bijeengebrachte kameraden van Nasrudin is onbekend, maar valt niet uit te sluiten.

Over het lot van de eigenaar van het boekje bestaat geen enkele onzekerheid: Sutarso Nasrudin werd geëxecuteerd door Nederlandse

[1]

Omslag van het vriendenboekje van Sutarso Nasrudin, ca. 1948. Later voorzien van een sticker met de tekst 'eigenaar geexecuteerd'

[2]

Sutarso Nasrudin, portret uit zijn vriendenboekje, ca. 1948

141637

S. MUNIF

[3]

S. Munif, portret uit het vriendenboekje van Sutarso Nasrudin, ca. 1948

141650

[4]

Drie vrouwen en twee jongens, portret uit het vriendenboekje van Sutarso Nasrudin, ca. 1948

Sr. Soedjono -
26-8-48.

141651

[5]

Groep soldaten, portret uit het vriendenboekje van Sutarso Nasrudin, 26 augustus 1948. V.l.n.r. staand: Nasrudin, Soedjijo, Boedikadjo, Oemar; zittend: Sugianto en Ichsani

Djoedin
Soehali en Jivan

141654

[6]

Drie mannen, portret uit uit het vriendenboekje van Sutarso Nasrudin, ca. 1948. Door Nederlandse inlichtingendienst voorzien van een aantekening over hun namen en een vraagteken

troepen. Op het omslag is een stickertje aangebracht, waarschijnlijk jaren later, met de tekst: ‘eigenaar geexecuteerd’. Onder het stickertje is nog vaag een tekst in potlood leesbaar: ‘S Nasrudin, geëxecuteerd door kap Janssen v E[...]’. Na de ‘E’ is de naam slecht leesbaar.⁴ Het album moet in 1949 of kort na het einde van de oorlog in Indonesië naar Nederland zijn overgebracht, waarschijnlijk door een Nederlandse militair. Na enkele omzwervingen is het vriendenboekje van Nasrudin in 2004 aangekocht voor de fotocollectie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). Sinds 2014 maakt het deel uit van de Bijzondere Collecties van de Universitaire Bibliotheken Leiden (UBL), als onderdeel van een omvangrijke bruikleen van het KITLV.⁵

Het vriendenboekje maakt duidelijk dat het erfgoed van de Indonesische revolutie in Nederlandse openbare collecties (archieven, bibliotheken en musea) een troebele oorsprong kan hebben en bijgevolg groot ongemak kan oproepen. Een ongemak dat de laatste jaren gevoed is door maatschappelijke discussies over roofkunst en teruggave van koloniale collecties, en de aandacht hiervoor in de media.⁶ Van privé-album naar inlichtingeninstrument naar publiek bezit: het zijn overgangen die schuren. Is een dergelijk persoonlijk object, als het eenmaal is opgeborgen in een zuurvrije doos van de Bijzondere Collecties en voorzien van een sticker met bibliotheeksignatuur, geneutraliseerd tot erfgoed? Het antwoord op die vraag is natuurlijk nee. De gewetensvolle wijze waarop Anouk Mansfeld, conservator fotografie, heeft gepubliceerd over dit gevoelige documentje maakt duidelijk dat de UBL en het KITLV het probleem van dit bezit onder ogen zien. ‘Vanuit de wens in het verleden gedaan onrecht te herstellen’, zo schrijft Mansfeld, ‘is de huidige eigenaar van het vriendenboekje, de Vereniging KITLV, zich bewust van de noodzaak deskundig en onafhankelijk herkomstonderzoek te doen zodat kan worden uitgezocht op wat voor manier het fotoalbum van Nasrudin in aanmerking zou kunnen komen voor restitutie.’⁷

Om terug te keren naar de eerste zin van dit hoofdstuk: wie wil kennismaken met de gezichten van de revolutie moet dit document, ondanks alle problematiek, tóch doorbladeren. Om de mannen, vrouwen, jongens en meisjes die streden voor de onafhankelijkheid van hun land te zien. Om iets op te vangen van de geest van de revolutie en van de trots en overtuiging die Nasrudin en zijn vrienden op de fotootjes in het album uitstralen. Maar het is ook zaak om niet volledig in de ban te raken van ‘het verblindende licht’ van de revolutie en uitsluitend oog te hebben voor Indonesische ervaringen en gezichten.⁸ Naast het Indonesische verhaal (dat bestaat uit talloze individuele verhalen), willen de samenstellers van dit boek en de tentoonstelling in het Rijksmuseum tegelijkertijd Nederlandse gezichten en gezichtspunten dichterbij brengen, en dus ook het perspectief van de Indische Nederlanders laten zien, de diffuse groep van Nederlandse burgers (vaak met Indonesische voorouders) die geboren waren in het vooroorlogse Nederlands-Indië of er in ieder geval innig mee verbonden waren, en die na de Tweede Wereldoorlog als het ware terecht kwamen tussen twee vaderlanden. Ook andere groepen komen aan bod. We stellen onze lens bijvoorbeeld scherp op een Indonesisch-Chinese familie en tonen een fragment van hun leven in de uiterst onzekere eerste fase van de revolutie in Jakarta.

EEN WAAIER VAN ERVARINGEN

Revolusi! presenteert zo een waaier van ervaringen, die worden verbeeld en verteld vanuit meerdere gezichtspunten: vanuit Indonesisch en Nederlands perspectief en vanuit de groepen en individuen die daartussen vallen, met oog voor het internationale krachtenveld en buitenlandse waarnemers, en aandacht voor persoonlijke getuigenissen en collectieve ervaringen. Die perspectieven, getuigenissen en ervaringen divergeren, contrasteren en lopen in elkaar over. Samen vormen al deze verhalen een gefragmenteerde en onvolledige geschiedenis van revolutie en dekolonisatie. Lezer en bezoeker kijken door de ogen van de mensen die de revolutie meemaakten en worden zo uitgenodigd voortdurend de bakens te verzetten.

Geweld en de dreiging van geweld zijn zeer aanwezig in de persoonlijke geschiedenissen die hier zijn opgetekend en worden op verschillende manieren zichtbaar, zwart op wit in een getypte dodenlijst, of in de rafels van een aan flarden geschoten shirt. Te midden van dit geweld ontwikkelde zich binnen de gelederen van de jonge Republiek Indonesië een moderne visuele cultuur die propaganda-affiches, fotografie, film en schilderkunst voortbracht. Tot op heden zijn deze uitingen in Nederland, op enkele uitzonderingen na,⁹ vrijwel volledig buiten beeld gebleven. De verbeelding van de revolutie door schilders en andere kunstenaars, evenals het verloop van hun carrières in de turbulente jaren 1945–1949, komen in dit boek en de tentoonstelling aan de orde. *Revolusi!* laat eigentijdse kunstwerken, affiches, voorwerpen, documenten, foto's en films spreken (en soms elkaar tegenspreken).

Het verhaal van de revolutie wordt ook verteld door bekende en minder bekende fotografen die, camera in de aanslag, het wereldnieuws uit Indonesië verspreidden. Niet zelden vielen ze als een blok voor de looks en branie van de jonge Indonesische revolutionairen op straat, die straalden van jeugdig idealisme. Op hun foto's is te zien hoe een (zeer fotogeniek) Indonesisch revolutionair zelfbeeld ontstond [7].¹⁰

BUITEN DE KADERS

Vanuit de gedachte dat deze revolutie wereldgeschiedenis is, is getracht de tot dusver in Nederland gangbare visie op het koloniale verleden, waarin het zelden over Indonesië ging, maar vooral over het Nederlandse optreden in Indonesië te verbreden.¹¹ Met aanduidingen als de Nederlandse 'aanwezigheid' in Azië, 'Nederland overzee' of de 'Nederlandse ontmoeting met Azië' werd dit optreden nogal eufemistisch voor het voetlicht gebracht. Ook het Rijksmuseum bediende zich van oudsher van deze beperkte, eenzijdige benadering.¹² Omdat dit boek en deze tentoonstelling revolutie en dekolonisatie als onderwerp hebben, is het belangrijk de ogen te openen voor de Indonesische kanten van deze geschiedenis.¹³

Het onderzoek voor de tentoonstelling en het boek, dat in het voorjaar van 2019 van start is gegaan, is van meet af aan uitgevoerd door Indonesische en Nederlandse onderzoekers. Kunsthistoricus Amir Sidharta en historicus Bonnie Triyana werkten in Indonesië,

[7] Drie jonge Indonesiërs op straat in Yogyakarta, foto door Hugo Willmar, december 1947.
De gewapende jonge mannen behoren tot de milizie Kebaktian Rakjat Indonesia Sulawesi
(KRIS, Dienst van het Indonesische volk uit Sulawesi)